

Unet ja muisti varhaismodernissa filosofiassa

Markku Roinila

Postprint

Unet ja muisti kietoutuvat toisiinsa kiehtovalla tavalla. Voimme keskustella unistamme mutta niiden elävyyttä on vaikea tavoittaa yksinkertaisesti siitä syystä, että muistamme ne huonosti. Tämän hetken ehkä tunnetuimman unitutkija J. Allan Hobsonin mukaan saatamme esimerkiksi muistaa oikeasti värilliset unemme mustavalkoisina yksinkertaisesti sen vuoksi, että muistimme on niin huono (Hobson 2002, 39). Filosofiassa unen ja muistin suhdetta on mietitty jo antiikista lähtien, mutta keskityn tässä esitelmässä varhaismodernistisen filosofian näkemyksiin, johon monet myöhemmät teorit unien ja muistin suhteesta perustuvat.

Descartesin Kuudes Mietiskely ja Hobbesin vastaväitteet

Kuudennessa *Mietiskelyssä* Descartes sanoo:

Tiedän näet, että ruumiin hyvinvointia koskevissa asioissa se, mitä kukin aisti osoittaa, on paljon useammin totta kuin epätotta, ja melkein aina voin käyttää saman asian tutkimiseen useaa aistia ja lisäksi muistia, joka yhdistää nykyisen aikaisempaan, ja ymmärrystä, joka on nyt tarkastanut kaikki erehdyksen syyt. Niinpä minun ei tarvitse enää kantaa huolta siitä, onko aistieni jokapäiväinen anti epätotta, vaan viime päivien liioitellut epäilykset on hylättävä naurettavina. Tämä koskee varsinkin perimmäistä epäilystä unesta, jota en erottanut valvetilasta. Nyt nimittäin huomaan, että niiden välillä on se suuri ero, että muisti ei milloinkaan yhdistä unia kaikkiin muihin elämän toimintoihin, kuten se yhdistää kaiken mikä valvovalle tapahtuu (Descartes 2002, 84).

Vaikka Descartes ensimmäisessä *Mietiskelyssään* myöntää, että unitilaa on toisinaan vaikea erottaa valvetilasta (ns. uni-argumentti), hän tässä viimeisessä *Mietiskelyssä* väittää, että valvetilassa on tyypillistä, että muisti yhdistää tilanteet toisiinsa, sillä voimme luottaa Jumalan hyvántahtoisuuteen siinä määrin, että arkikokemuksemme vastaa todellisuutta. Toisin sanoen hän tuo mukaan Jumalan takaamaan yhteyden arkikokemuksen ja todellisuuden välille. Unitilassa näin taas ei käy, vaan muisti ei milloinkaan yhdistä unia kaikkiin muihin elämän ilmiöihin – uni jää irralliseksi ja hajanaiseksi ja syy- ja seuraussuhteet epämääräisiksi.¹ Descartes esittää vielä esimerkin:

Sillä jos minulle valvoessani äkkiä ilmestyisi joku, joka heti sen jälkeen katoaisi, niin kuin unissa käy, siis niin, etten näkisi mistä hän tuli enkä minne hän meni, minun sopisi olettaa, että hän oli haamu tai aivoissani syntynyt fantasma eikä todellinen ihminen. Kun taas esiintyy olioita, joista huomaan tarkasti, mistä, missä ja milloin ne minulle ilmestyvät, ja kun yhdistän niiden havaitsemisen keskeytyksettä koko muuhun elämäni, olen täysin varma siitä, että kohtaan ne valveilla enkä unessa. Eikä minun pitäisi hiukkaakaan epäillä niiden todellisuutta, jos olen kutsunut kaikki aistit, muistin ja ymmärryksen niitä tutkimaan eikä mikään näistä ilmoita minulle mitään ristiriitaista (Descartes 2002, 84).

Vaikka Descartes toisaalla sanoo, että meillä voi olla selviä ja tarkkoja ideoita unissa ja voimme jopa tehdä niissä päätelmiä (*Metodin esitys*, Descartes 2001, 144; Malcolm 1956, 55), Kuudennen *Mietiskelyn* mukaan unille ovat tyypillisiä epäloogiset, hetkittäiset kuvat, joista ei voida muodostaa selvää ja tarkkaa ideaa. Tämä tekee niistä unien hahmoja tai kuvitelmia, sillä jos olisin valveilla, voisoin liittää nämä hahmot saumattomasti muuhun kontekstiin. Siten Descartesille unen ja muistin suhde on sellainen, että valveilla huomaamme syyt ja seuraukset, relaatiot ja yhteydet, mutta unitilassa nämä jäävät katkonaisiksi ja siksi muistikuvamme ovat sekavia.

Kolmansissa vastaväitteissä Thomas Hobbes haastoi Descartesin näkemyksen. Hän sanoi:

Oletetaan, että joku uneksii epäilevänsä, uneksiiko hän vai ei. Onko varmaa, ettei hän voisi uneksia unensa soveltuvan yhteen niiden ideoiden kanssa, joita hänellä on entisten tapahtumien pitkästä sarjasta? Jos hän voi, niin kaikkea sitä, mikä uneksijasta näyttää olevan hänen entisen elämänsä toimintoja, voi luulla todeksi, aivan kuin jos hän olisi valveilla. Koska sitä paitsi kaiken tiedon varmuus ja totuus riippuu yksin tosi Jumalan tuntemisesta, kuten kirjoittaja itse lausuu, niin joko ateisti ei voi aikaisemman elämän muistojen avulla päätellä olevansa valveilla tai sitten joku voi tietää olevansa valveilla ilman tosi Jumalan tuntemista (Descartes 2002, 160).

Hobbes tuo esiin paitsi epäilyksen muistin ja valvetilan yhteydestä, myös vakavamman kysymyksen Descartesin skeptisen metodin pätevydestä. Ensinnäkin hän väittää, että jos uni sopii yhteen uneksijan historian, siis muistettujen tapahtumien kanssa, unitilaa ei voi erottaa valvetilasta. Jos uni ei siis sisällä siinä määrin täysin vieraita yhteyksiä, tapahtumia tai ihmisiä, että unennäkijä ei tunnista sitä omaksi elämäntilanteikseen, hän voi yhtä hyvin olla valveilla kuin unessa. Onhan totta, että monet unet ovat enemmän tai vähemmän arkisia ja niissä koetut asiat voisivat joidenkin tarkennuksien kautta tapahtua myös valvetilassa.

Seuraavaksi Hobbes yhdistää argumentin Descartesin aiemmin esittämään argumenttiin siitä, että

Jumala ei ole pettäjä vaan takaa ulkomaailman olemassaolon (*Kuudes Mietiskely*, Descartes 2002, 72-80). Mutta entä jos unennäkijä onkin ateisti? Tästä näyttäisi seuraavan, että joko ateisti ei voi tietää onko hän valveilla vai ei tai sitten joku voi tietää olevansa valveilla Jumalasta riippumatta, joka taas asettaa Descartesin metafyyssisen perustan kyseenalaiseksi.

Descartes vastaa Hobbesille, että toki uneksija voi yhdistää uneksimansa entisten tapahtumien ideoiden kanssa, mutta tämä on näennäistä. Uneksija vain uneksuu yhdistävänsä tapahtumat entisiin ja kun hän herää, hän huomaa erehtyneensä (Descartes 2002, 161). Toisin sanoen uneksija huomaa muistikuvat unesta niin hajanaiseksi, että hän pääättelee nähneensä unta. Entä sitten ateistin tapaus? Descartes vetoaa samaan argumenttiin ja sanoo, että ateisti voi aikaisemman elämän muistojen avulla päätellä olevansa valveilla, mutta hän ei vain ole tietoinen siitä, että tämän jatkuvuuden ja yhteensopivuuden takaa tosiasiallisesti Jumala. Descartesin argumentti perustuu siis tietämättömyyteen, mikä ei hänen mukaansa muuta sitä tosiseikkaa, että Jumala yhdistää subjektiiviset havainnot ulkomaailmaan.

Hobbes ja nukkuvien kuvittelu

On kiinnostavaa, että Hobbesin ensimmäinen merkittävä filosofinen teos, *The Elements of Law Natural and Politic* oli kirjoitettu joko vuonna 1640 tai hieman ennen sitä (teos julkaistiin vuonna 1650 kahtena erillisenä kirjana). Kun otetaan huomioon, että Hobbes kirjoitti vastaväitteet Descartesille samaan aikaan (1640-41), on syytä katsoa mitä Hobbes kirjoittaa teoksessaan unista.

Teoksen ensimmäisessä osassa (*Human Nature*), luvussa kolme, hän keskustelee kuvittelusta ja unista, liittäen nukkumisen mielen ilmiöihin, siis antamalla sille metafyyssistä roolia Descartesin tapaan. Nukkumisen Hobbes määrittelee aistien toiminnan puutteeksi. Tästä johtuu myös, että toisin kuin kuvitellessa unien mielikuvat ovat selviä ja voimakkaita, sillä sekavuutta aiheuttavat aistit on poistettu tapahtumasta. Hobbesin näkemys unesta näyttää vastakkaiselta kuin Descartesin, joka näkee sen valvetilan heikkona ja harhaanjohtavana kilpakumppanina. Emme myöskään ihmettele Hobbesin mukaan esimerkiksi outoa paikkaa ilman siihen liittyvää syytä, sillä ihmetys edellyttää vertailun menneisyyden kanssa, kun taas unessa kaikki asiat ovat niin kuin olisivat paikalla yhtä aikaa. Hobbes myös sanoo, että unissa ajattelemme aina olevamme hereillä.

Hobbesin mukaan unet ovat nukkuvien kuvittelua, joka syntyy sisäelinten painaessa aivoja (Hobbes 1994, 27). Siten hänen selityksensä unien sekavuuteen ei liity Descartesin lailla muistiin, vaan hän antaa ilmiölle materialistisen selityksen. Hobbesin mukaan unissa ei ole yleensä minkäänlaista johdonmukaisuutta ja jos on, se on sattumanvaraista. Tämä johtuu siitä, että unien

aikana aivot eivät joka kohdaltaan palaa liikkeeseen yhtä aikaa (Hobbes 1994, 28). Toisin sanoen unet sisältävät voimakkaita mielikuvia, mutta ne eivät yleensä ole johdonmukaisia.² Hobbesin materialismiin liittyy se, että hänen mukaansa somaattiset ärsykkeet vaikuttavat usein uniemme sisältöön. Vanhat ihmiset näkevät nuoria enemmän varsinkin tuskallisia unia, sillä heidän ruumiinsa kärsii erilaisista sairauksista (Hobbes 1994, 27). *Leviathanissa* hän sanoo:

Otaen huomioon, että unet aiheutuvat ruumiin joidenkin sisäisten osien häiriöstä, eri häiriöiden täytyy aiheuttaa erilaisia unia. Ja niinpä viluisena makaaminen synnyttää pelkounia ja herättää ajatuksen ja mielikuvan jostain pelottavasta objektista... kuten miellyttävä aiheuttaa valveilla halua ja halu tuottaa lämpöä eräissä muissa ruumiin osissa, niin myös nukkuessamme liika lämpö noissa osissa herättää aivoissa mielikuvan jostain miellyttävästä (Hobbes 1999, 40).

Teoria somaattisista ärsykkeistä oli pitkään vaikutusvaltainen, mutta nykyteoreetikot ovat pitävästi kumonnet ajatuksen esimerkiksi ruonsulatusvaivoista johtuvista painajaisista (Hobson 2002, 114).³

Kuudetta aistia, muistia, Hobbes käsittelee kuvittelun yhteydessä kuten Descarteskin. Hobbesille mielikuvitus tai kuvittelukyky on vähitellen häipyvä ja sekavammaksi muuttuva mielikuva tai vaimeneva aistimus (Hobbes, *Leviathan*, II; Hobbes 1999, 38).⁴ Muisti taas on menneen asian kuvittelemista, mutta siinä, kuten kuvittelussakin, tarkat yksityiskohdat pakenevat, esimerkiksi kun ollaan vieraassa kaupungissa ja muistellaan kokemusta jälkikäteen. Tästä johtuu Hobbesin mukaan se, ettei voida koskaan tietää ollaanko unessa vai ei. Ihminen voi uneksia epäilevänsä onko kyseessä uni vai ei, mutta unissa mielikuvat ovat yksityiskohtaisempia ja selvempiä kuin aistittaessa. Hobbesin mukaan ihmiset kuvaavat usein menneen unensa todellisuutena tai visiona mikäli uni koskee tavallisia asioita (Hobbes 1994, 30). On ilmeistä, että Hobbesin mukaan unet muistetaan paremmin kuin valvetilan mielikuvat vaikeivat ne olekaan välttämättä keskenään johdonmukaisia.

Hobbesilla oli siis jo valmis teoria unista ja niiden muistamisesta kun hän kirjoitti vastaväitteet Descartesille. Tätä hypoteesia tukee sekin, että kymmenisen vuotta myöhemmin kirjoitetussa *Leviathanissa* Hobbesin näkemys on pääpiirteittäin sama, vaikkakin hän tuntuu hieman pehmentävän kantaansa. Edelliseen teokseen verraten Hobbes korostaa mielikuvituksen ja muistin yhteyttä⁵ ja sanoo selvemmin, että unissa ei ole aistimuksia:

Koska aivot ja hermot, jotka ovat välttämättömiä aistielimiä, ovat nukkuessa niin turtuneet, ettei ulkopuolisten objektien toiminta helposti liikuta niitä, nukkuessa ei voi tapahtua muuta mielikuvitusta eikä siis muita unia kuin aiheutuu ihmisruumiin sisäisten osien ärsytyksestä... Kun kuitenkin aistielimet ovat nyt turtuneet niin ettei ole uutta objektia, joka

voisi hallita ja hämärtää mielikuvia voimakkaammilla impressioilla, niin unen täytyy tässä aistin hiljaisuudessa olla selvempi kuin ajatuksemme ovat hereillä. Ja tämä saa aikaan, että on vaikeaa ja monen mielestä mahdotonta tehdä tarkkaa eroa aistimisen ja uneksimisen välillä (Hobbes 1999, 39-40).

Unessa vai valveilla?

Palaan kuudenteen *Mietiskelyyn*. Robert Hannaa seuraten Descartesin argumentti on seuraava: kun kokemuksella vaikuttaa olevan koherentti rakenne, se on valvekokemus; kun taas jos kokemuksella ei tunnu olevan koherenttia rakennetta, se on unikokemus (Hanna 1992, 387). Hobbesin mukaan kriteeri ei ole riittävä: meillä voi olla kokemuksia, jotka näyttävät olevan koherentteja valve-elämän kanssa, vaikka ne ovatkin unikokemuksia.⁶

Myös Norman Malcolm on haastanut Descartesin argumentin. Malcolmin mukaan Descartes itse asiassa sanoo, että mikäli en pysty yhdistämään toisiinsa kokemiani asioita, ja niitä elämäni kulkuun, minun tulee päätellä että olen unessa ja että nämä asiat kuuluvat uneen. Tähän voidaan esittää vastaväite, että mitä tulee sikeästi nukkuvaan henkilöön, ei ole mitään järkeä puhua henkilön yhdistävän asioita tai tekevän johtopäätöksiä. Siten Malcolmin mielestä Descartesin oletamaa periaatetta ei yksinkertaisesti voida olettaa lainkaan (Malcolm 1956, 79).

Malcolmin argumentti toimisi hyvin jos Descartes tarkkaan ottaen sanoisi että päättely siitä olenko unessa vai valveilla tapahtuisi unitilassa.⁷ Kuudennessa *Mietiskelyssä* hän kuitenkin sanoo että harkinta asiasta tapahtuu valveilla kun muistellaan unta. Hänhän puhuu valveilla olevasta mietiskelystä, jossa on edetty ensimmäisen *Mietiskelyn* skeptisismistä viimeisen *Mietiskelyn* moraaliseen varmuuteen siitä, että Jumala ei ole pettäjä ja siten voin luottaa aistien todistuksiin (ks. myös Williams 1978, 313). Näin nimenomaan siksi, että muistin avulla asiat voidaan yhdistää toisiinsa. Kun valveilla muistellaan mennyttä tilaa, huomataan, että siinä on katkoksia ja epäloogisuuksia ja siksi se on pääteltävä uneksi. Unessa voi olla siis päätelmiä, mutta ne ovat yleensä vääriä (Williams 1978, 309). Sen sijaan kun valvetilassa päätellään, että mennyt tila oli uni, päättely on yleensä asianmukainen. Toisin sanoen valvetilassa voidaan selittää unitila, muttei päinvastoin (William 1978, 313).

Toisaalta on sanottava, että Descartesin näkemys muistista vaikuttaa puutteelliselta. Frankfurtin mukaan Descartes oli paljon kiinnostuneempi siitä mitä muistamme kuin siitä, onko muistimme luotettava – hän vaikuttaa ajattelevan, että jos jokin on joskus käsitetty selvästi ja tarkasti, muistimme säilyttää sen sellaisenaan (Frankfurt 2008, 216-217; 222). Tästä seuraa, että jos muistamme mennyttä tilaa, jossa asiat yhdistyvät toisiinsa loogisesti ja sopivat kontekstiin hyvin,

kyseessä on valvetila eikä uni. Kuitenkin olettaessaan että kyse on muistin sisällöstä eikä laadusta hän voi pelastaa argumenttinsa – jos menneessä tilassa asiat eivät näytä yhdistyvän toisiinsa, kyseessä on uni eikä valvetila. Toisin sanoen muistikuvamme laadulla ei ole merkitystä – tärkeämpää on se muistammeko unissa asioiden olleen yhteydessä toisiinsa luontevasti vai ei.⁸

Yleisen kriteerin etsintä

Descartesin ja Hobbesin lyhyt keskustelu loi perustan aihetta myöhemmin käsitelleille filosofeille. George Berkeley oli Malebranchen (Malebranche 1997, 194) ohella Descartesin kanssa pitkälti samaa mieltä, argumentoiden teoksessaan *Three Dialogues Between Hylas and Philonous* että kuvittelun muodostamat ideat ovat heikkoja ja epätarkkoja ja ne riippuvat täysin tahdosta. Sen sijaan aistien havaitsemat ideat ovat elävämpiä ja selvempiä, sillä ne tuo mieleen meistä erillinen henki eivätkä ne riipu tahdostamme. Siksi aistien todistukset on helposti erotettavissa unista, jotka ovat epäsäännöllisiä ja sekavia (Berkeley 2008, 216). Berkeley ei kuitenkaan käsittele muistia unien yhteydessä tarkemmin.

Myös Leibniz näyttää kannattavan samansuuntaisia ajatuksia kuin Descartes. Lyhyessä julkaisemattomassa fragmentissaan unista (1668?) hän sanoo, että ollessamme valveilla kaikki suuntautuu ainakin implisiittisesti äärimmäiseen päämäärään eli täydellisyyteen, mutta uneksiessa ei ole yhteyttä asioiden kokonaisuuteen. Leibnizin mukaan herääminen ei ole mitään muuta kuin sitä, että muistaa itsensä (*sich besinnen*) ja yhdistää nykyinen tila muuhun elämään. Ratkaiseva tekijä tässä on Descartesin lailla muisti, mutta myös itsetietoisuus.⁹ Leibniz esittää yleiseksi kriteeriksi unen ja valveen erottamiselle sen, että olemme varmoja valvetilasta vain silloin kun muistamme miten olemme tulleet nykyiseen tilaan ja näemme meille ilmenevien asioiden yhteydet toisiinsa. Unissa emme ymmärrä näitä yhteyksiä emmekä ole yllättyneitä niiden puutteesta (Leibniz 1969, 114; ks. myös 153-54 ja Leibniz 1996, 213, 374 & 443).

Leibniz kommentoi myös Hobbesin huomautusta, että unissa kaikki näyttää ilmenevän ilman arvostelmia tai ihmetystä. Tämä johtuu hänen mukaansa siitä, että arvostelmien tekeminen vaatii muistia ja jos teemme arvostelmia unissamme, se perustuu aikaisempiin kokemuksiin. Siksi Leibniz väittääkin, että unissa arvostelmamme perustuvat vain senhetkisiin vaikutelmiin ja menneisiin kokemuksiin liittyvät vaikutelmat ovat poissa. Silti hän ihmettelee miksi unissa voidaan nähdä helposti ei-luonnollisia asioita kuten lentäviä ihmisiä kun taas valveilla niiden kuvittelemisen on paljon työläämpää. Leibniz arvelee, että mielessä on välttämättä oltava jokin arkkitehtoninen tai harmoninen periaate, joka irroitettuna harkinnasta saa ne aikaan. Jälkimmäisenä Leibniz sanoo vielä, että on löydettävä syy sille, miksi emme muista heräämiskokemuksia unissa, mutta muistamme unen kun heräämme (Leibniz 1969, 115).

Myöhemmässä kirjeessään Sophie Charlottelle vuodelta 1702 Leibniz esittää erikoistapauksen. Jos unessa löydetään jokin demonstratiivinen totuus, se olisi aivan yhtä varma kuin jos olisimme valveilla. Tämä näyttää hänen mukaan sen, että selvä totuus on riippumaton totuudesta tai aistittavista ja materiaalisista asioista ulkopuolellemme. Vaikka Leibniz ei asiaa suoraan mainitse, on ilmeistä, että hän edelleenkin ajattelee unien muistikuvien olevan irrallisia, mutta jokin selvä oivallus voi tulla meillä unissa ja koska se on niin mieleenpainuva, muistamme sen herättyämme.

Hobbes näyttää olleen taustavaikuttaja ainakin Spinozalle, jonka mukaan päätökset ovat samassa suhteessa ruumilliseen käyttäytymiseen niin unissa kuin valveillakin. Unissa ollaan kuitenkin rohkeampia ja tehdään asioita, joita ei uskalletaisi tehdä valveilla. Nämä päätökset vaikuttavat olevan vapaita uneksijalle itselleen, vaikeivat ne sellaisia olekaan (Koistinen 2009, 179; Spinoza 1994, 143).

Keskeinen tekijä on ruumis, sillä kun olemme unessa, ruumis ei rekisteröi eikä reagoi päätöksiimme. Tästä syntyy kuitenkin ongelma: jos muisti on niiden ideoiden yhdistämistä, jotka ovat ruumiin ulkopuolella eli ruumiin affekteja (E2p18s), näyttäisi siltä, että unitilasta ei voi olla muistikuvia, sillä ilman ruumista emme voi muistaa mitään (E5p21). Kuitenkin Spinoza kuvaa kirjeessä hyvin elävästi unea, jossa esiintyy ”musta, rupinen brasilialainen” ja selittää sen syyksi ruumiin sairaalloisen tilan, jonkinlaisen houretilan (Rosenthal 2005, 212). Spinoza näyttää tässäkin seuraavan Hobbesia, jolla somaattiset syyt usein vaikuttavat unien aihepiiriin.

Spinoza ei kuitenkaan, toisin kuin Descartes, salli ajattelua unitilassa. Kolmannen osan toisen proposition huomautuksessa hän sanoo:

Eikö kokemus...opeta, että ruumiin ollessa liikkumaton ei tajuntakaan pysty ajatteluun? Onhan sielukin unitilassa kun ruumis lepää, eikä se silloin, toisin kuin valveilla, kykene ajattelemaan (Spinoza 1994, 141).

Mutta jälleen Spinozalta löytyy toisenkinlainen näkemys. *Etiikan* kohdassa 2p49 hän sanoo, että unissamme voimme jopa pidättäytyä johtopäätöksestä kun uneksimme uneksimisesta (Spinoza 1994b, 150). Tämä tuntuu vaativan mielen aktiivisuutta – ehkei nyt varsinaisesti ajattelua, mutta kuitenkin enemmän kuin passiivista assosiointia.

Valistusfilosofit ja Kant olivat taipuvaisia ajattelemaan Hobbesin tapaan, että unet seuraavat somaattisista ärsykkeistä kuten vatsavaivoista. Silti esimerkiksi Voltairen mukaan unissa voidaan tehdä johtopäätöksiä:

Olen tuntenut asianajajia, jotka ovat esittäneet vetoamuksia unissaan, matemaatikkoja, jotka ovat etsineet ratkaisua ongelmiinsa ja runoilijoita, jotka ovat sepittäneet

säkeitä... ajattelemme nukkuessamme ja liukahdellessamme sängyissämme, eikä tahdollamme ole minkäänlaista tekemistä sen kummemmin motiivien kuin ajatustenkaan kanssa. (Fromm 2007, 123-124)

Myös Kant uskoi ajatusten voimaan unissa.¹⁰ Kirjoituksessa *Träume eines Geistersehers...* hän Hobbesia ja Spinozaa seuraten sanoo:

Uskon päinvastoin, että ... ajatukset saattavat olla unessa kirkkaampia ja selvempiä kuin valveilla. Näin voidaan asian olettaa olevan sielun kaltaisen aktiivisen olion suhteen ulkoisten aistien ollessa täysin levossa. Tällaisinä hetkinä ihminen ei tunne ruumistaan. Kun hän herää, hänen ruumiinsa on irrallaan hänen uniajatuksistaan, eikä hän kykene palauttamaan tajuntaansa unenaikaista tilaansa niin, että hän voisi käsittää sen olevan osa yhtä ja samaa persoonaa (Fromm 2007, 124).

Vaikka hänen näkemyksessään on tiettyjä yhtäläisyyksiä Leibniziin, Kantin näkemys unien muistamisesta on kuitenkin selvästi omaperäinen. Hän jatkaa:

Unet, toisin sanoen heräämisen hetkellä mieleen muistuvat ajatukset, eivät kuitenkaan kuulu näiden ilmiöiden joukkoon, sillä nähdessään unia, ihminen ei nuku täydellisesti. Hän havainnoi yhä jossain määrin kirkkaasti ja kutoo sielunsa toimet ulkoisten aistiensa vaikutelmiksi. Täten hän muistaa ne jälkepäin, mutta pitää niitä vain vilheinä ja järjettöminä kuvitelmina, sillä fantasiat ja ulkoiset aistimukset sekoittuvat niissä toisiinsa (Fromm 2007, 124-125).

Siten sielu ikään kuin projisoi omaa itseään uniin, joissa sekoittuvat omat sisäiset mielikuvat ja ulkoiset aistimelliset mielikuvat. Tästä sekasotkusta johtuen unet näyttävät valvetilassa olevalta irrallisina ja oudoilta. Tavallaan Kant tarjoaa teoriassaan näyteikkunan alitajuntaan unien kautta.¹¹

Locke ja nykypsykologia

Edelliset filosofit pyrkivät määrittelemään yleisen kriteerin, jolla unitila voidaan erottaa valvetilasta. John Locke ei kuitenkaan niele ajatusta tällaisesta yleisestä kriteeristä, vaan esittää monivivahteisemman teoria. Lockelle uni on silkkaa kuvittelua Descartesin tapaan. *Essay Concerning Human Understanding*issa II, i, §16-17 hän sanoo:

Havainnoimme joskus kun olemme unessa ja säilytämme muistikuvan noista ajatuksista; ne ovat enimmäkseen hyvin yliampuvia ja epäkoherentteja ja hyvin epäsopivia rationaalisen olennon täydellisyydelle ja järjestykselle...nukkuvien ihmisten unet ovat täysin

kokoonpantu valveilla olevien ideoista, vaikkakin enimmäkseen oudolla tavalla (Locke 1975, 113).

Locken tarkoitus on tällä argumentilla osoittaa, että unutilan materiaali koostuu valvetilassa saadusta aineksesta. Lisäksi myös unen aikana ulkoiset asiat voivat vaikuttaa uneen. Esimerkiksi kellon ääni voi tulla osaksi unta, samoin kuin unessa tapahtuvat ruumiin liikkeet (Ayers 1991, 252). Hän kuitenkin huomauttaa, että toisinaan uni ja valve voivat mennä helposti sekaisin, kuten jos uneksimme tappelusta ja ”tuntemme” saamamme iskun. Silti Locken mukaan unissa ei voida tuntea mielihyvää tai tuskaa.

Jokaisella partikulaarisella aistikokemuksella on Locken mukaan oma, vain sille ominainen todistusaineisto ja auktoriteetti. Turvautuminen yleiseen kriteeriin kuten muistiin olisi liian epävarmaa ja myöntäisi liikaa skeptikoille. Hän tuntuu ajattelevan, että eri aistikokemukset jättävät erisuuruisia muistijälkiä ja siten uniimme tulevat voimakkaat mielikuvat heikompien kustannuksella. Toisaalta Locke ei myöskään voi olla samaa mieltä Hobbesin kanssa, vaan sanoo, että sen olettaminen, että voisi olla periaatteessa samanlainen unikokemus kuin valvekokemus olisi samaa kuin pitää ristiriitaa identtisenä ilmeisen välttämättömyyden kanssa. Tämän olettaminen saisi meidät vain epäluuloiseksi aistejamme kohtaan (Ayers 1991, 146).

Unet näyttävät vaativan jonkinlaista ajattelua, sillä Locke toistaa usein väitteen, jonka mukaan mieli ei ajattele unettomassa unessa (E II, i, §11-12). Tässä suhteessa Locke näkemystä on kiinnostava verrata Kantiin. Jos kuvittelu ajatellaan mielen aktiivisuudeksi, myös Lockella näyttää mieli olevan jollakin tavalla aktiivinen unia nähdessä. Mutta Kantilla koettu aines sekoittuu mielestä tulevan aineksen kanssa, jolloin voidaan ajatella, että Kantin mukaan mieli laittaa peliin muutakin kuin muistiaineksen sattumanvaraisen uudelleenkoostamisen.

Locken argumentti uniaineksen koostumuksesta eräänlaisena valvetilan muistitilojen sekavana palapelinä on yhdenmukainen oman aikamme aivotutkija Robert Stickgoldin kokeellisten tutkimusten kanssa, joista selviää, että REM-univaiheen aikana aivot aktivoituvat ja unet muodostuvat muistifragmenteista. Toisin sanoen muisti ikään kuin organisoituu uudelleen unissa. Tämä on kiinnostavaa paitsi aiheemme kannalta, myös unissa oppimisen suhteen joka voi tapahtua ilman että olemme koskaan tietoisia siitä. Ei ole selvää käsitystä siitä, miten tämä muistin uudelleenorganisointi tapahtuu, mutta Hobsonin mukaan on toiveita, että tulevat kokeelliset tutkimukset tuovat tähän lisävalaistusta (Hobson 2002, 108-109).

Kirjallisuus

- Ayers, Michael (1991), Locke. Routledge, London.
- Berkeley, George (2008), *Philosophical Writings*. Edited by Desmond M. Clarke. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cottingham, John (1993), *A Descartes Dictionary*. Blackwell, Oxford.
- Descartes, René (1994), *The World and Other Writings*. Translated and edited by Stephen Gaukroger. Cambridge University Press, Cambridge.
- Descartes, René (2001), *Teokset I*. Gaudeamus, Helsinki.
- Descartes, René (2002), *Teokset II*. Gaudeamus, Helsinki.
- Descartes, René (2005), *Teokset IV*. Gaudeamus, Helsinki.
- Donay, Willis (toim.), *Descartes. A Collection of Critical Essays*, Macmillan, London.
- Frankfurt, Harry G. (2008), *Demons, Dreamers & Madmen. The Defense of Reason in Descartes' Meditations*. Princeton University Press, Princeton (1970).
- Fromm, Erich (2007), *Unohdettu kieli. Johdatus unien, satujen ja myyttien ymmärtämiseen*. Vastapaino, Tampere.
- Gaukroger, Stephen (1995), *Descartes. An Intellectual Biography*. Oxford University Press, Oxford.
- Hanna, Robert (1992), "Descartes and Dream Scepticism Revisited", *Journal of the History of Philosophy* 30 (1992), 3, 377-398.
- Hobbes, Thomas (1994), *The Elements of Law Natural and Politic*. Edited with an Introduction and Notes by J. C. A. Gaskin. Oxford University Press, Oxford.
- Hobbes, Thomas (1999), *Leviathan eli kirkollisen ja valtiollisen yhteiskunnan aines, muoto ja valta*. Suomentanut Tuomo Aho. Vastapaino, Tampere.
- Hobbes, Thomas (1976), Thomas White's *De Mundo* Examined. The Latin translated by Harold Whitmore Jones. Bradford University Press, London.
- Hobson, Allan J. (2002), *Dreaming. A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Koistinen, Olli (2009), 'Spinoza on Action', teoksessa Koistinen (toim.) (2009), 167-187.
- Koistinen, Olli (toim.) (2009), *Cambridge Companion to Spinoza's Ethics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (1996), *New Essays on Human Understanding*. Translated and Edited by Peter Remnant and Jonathan Bennett. Cambridge University Press, Cambridge.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm (1969), *Philosophical Papers and Letters*. A Selection Translated and Edited, with an Introduction by Leroy E. Loemker. Reidel, Dordrecht.
- Locke, John (1975), *An Essay Concerning Human Understanding*. Edited with a Foreword by Peter H. Nidditch.
- Malcolm, Norman (1956), 'Dreaming and Scepticism', teoksessa Donay (toim.) (1956), 54-79.

Malebranche, Nicholas (1997), *The Search After Truth*. Edited by Thomas M. Lennon & Paul J. Olscamp. Cambridge University Press, Cambridge.

Platon (1999), *Teokset III*. Otava, Helsinki.

Rosenthal, Michael A. (2005), 'The Black, Scabby Brazilian. Some Thoughts on Race and Early Modern Philosophy', *Philosophy and Social Criticism* 31 (2005), 2, 211-221.

Spinoza, Baruch (1994), *Etiikka*. Suomentanut ja selitykset laatinut Vesa Oittinen. Gaudeamus, Helsinki.

Swedenborg, Emanuel (2000), *Clavis Hieroglyphica*. Hieroglyfinen avain ja muita filosofisia tekstejä. Suomentanut ja johdannolla varustanut Jyrki Siukonen. Gaudeamus, Helsinki.

Williams, Bernard (1978), *Descartes. The Project of Pure Enquiry*. Penguin, Harmondsworth.

¹ Esimerkkinä unitilan epämääräisyydestä Descartes esittää *De Hominessa* (1662), että jokin unessa koettu aistimus voi muuttua aivan toisenlaiseksi unikuvaiksi. Jos esimerkiksi hyttynen pistää meitä kun nukumme, voimme unessamme kokea, että meitä on pistetty miekalla (Descartes 1994, 166).

² Katso myös *De Corpore*, XXV, 9 (Hobbes 1994), 221-223, jossa hän korostaa sitä, että vaikka aistit eivät sekoita unia, niissä ei silti ole järjestystä tai koherenttiutta.

³ Kirjeessä Prinsessa Elisabethille 1. 9. 1645 Descartes viittaa samankaltaisiin selityksiin. Hän sanoo: "Ei ole näet ketään, joka ei haluaisi tulla onnelliseksi, mutta monet eivät tiedä siihen keinoa, ja usein ruumiillinen sairaus estää heidän tahdonsa vapauden. Samoin käy myös silloin kun nukumme, sillä maailman suurinkaan filosofi ei voi välttää näkemästä painajaisia, kun hänen nestetasapainonsa asettaa hänet niille alttiiksi." (Descartes, *Teokset IV*, 195). Samoin *De Homine*-kirjoituksessa hän viittaa siihen, että unitilassa osa aivoista on lepotilassa ja siksi uniin liittyvät huokokset voivat avautua vapaammin, mikä tekee unikuvaista eläviä ja voimakkaita. Ks. Descartes 2004, 165-166.

⁴ Ks. myös Hobbes 1994, 27. Kommentaarissaan Thomas Whiten teoksesta *De Mundo* Hobbes kutsuu unia mielikuvaiksi ("mind-pictures"), jotka ovat yhtä eläviä kuin havainnot – ne ovat eräänlaisia pidennettyjä havaintoja, joiden alkuperä on liike ruumiin osissa. Ks. Hobbes 1976, 332 & 367

⁵ "Vaimenevaa aistimusta me kutsumme mielikuvitukseksi silloin kun haluamme ilmaista itse asian... mutta kun tahdomme ilmaista vaimenemisen ja tarkoitamme, että aisti on haalistuva, vanha ja mennyt, sitä sanotaan muistiksi. Mielikuvitus ja muisti ovat siis vain yksi asia, jolla on eri nimet eri tarkasteluja varten" (Hobbes 1999, 38-39).

⁶ Keskustelun pääkysymys eli se, olemmeko valveilla vai unessa on löydettävissä jo Platonilta, joka laittaa *Theaitetosin* kohdassa 158b Sokrateen kysymään: "Millä voitaisiin asia todistaa, jos meiltä juuri nyt kysyttäisiin, nukummeko parhaillaan ja ovatko kaikki ajatuksemme vain unta, vai olemmeko hereillä ja puhelemme keskenämme valvetilassa?" (Platon 1999, 283). Sen jälkeen se on läpikäynyt pitkän historian epistemologiassa, jossa kysymys tunnetaan ehkä paremmin uniskeptisismillä. Mm. Kant ja G. E. Moore ovat eri tavoin yrittäneet vastata kysymykseen ja J. L. Austinin mukaan meillä on viisikymmentä kriteeriä erottaa unet valvetilasta.

⁷ On kiinnostavaa, että kuvatessaan kolmatta kuuluisasta unistaan (10. 11. 1619) Descartes kysyy itseltään kuvitteleeko hän vai onko kaikki koettu todellista. Tämä tapahtuu siis unitilassa. Gaukroger kuitenkin epäilee, että kolmas uni oli tosiassassa tyyliä pyrkimys havainnollistaa Descartesin tekemää oivallusta tulevasta kutsumuksestaan. Ensimmäiset kaksi unta ovat huomattavasti vähemmän koherentteja Bailletin kuvauksen mukaan (Gaukroger 1995, 106-108).

⁸ En puutu tässä Descartesin erotteluun korporeaalisesta ja intellektuaalisesta muistin välillä, sillä se liittyy unien muistamiseen vain vähän. Aiheesta Cottingham 1993, 119-121.

⁹ Wittgenstein argumentoi myöhemmin samaan tapaan *Philosophische Untersuchungissa*.

¹⁰ Kantin näkemyksistä vaikutti aikanaan erityisesti ruotsalainen Emanuel Swedenborg. Katso Swedenborg 2000.

¹¹ Kantin näkemystä seurasivat mm. Goethe ja Emerson. Bergson puolestaan sekoittaa Descartesin ja Hobbesin näkemyksiä ja katsoo, että valitsemme rajoittamattomasta muistivara-
 nostosta ne unikuvaat, jotka sopivat parhaiten tilanteessa kokemiimme somaattisiin ärsykeisiin (Fromm 2007, 125-131).